

РЕЦЕНЗИЯ

Дисертация на тема: Семейно функциониране и вътрешни работни модели като детерминанти на емоционални и поведенчески проблеми в предучилищна възраст

Докторант: Петя Христофорова Варчева

Рецензент: доц. Павлина Петкова Петкова, дм

Докторската дисертация на Петя Варчева е във важната област на емоционалните и поведенчески проблеми при децата в предучилищна възраст, анализирани спрямо семейното функциониране и вътрешните работни модели. Варчева е много добре подготвена като клиничен психолог в магистърската си образователна степен, има добър опит за консултиране на деца с проблеми в развитието, а в специализирано обучение е сертифицирана за провеждане на методика за вътрешните работни модели при деца. Всичко това дава гаранция за добро научно изследване в тази област.

Дисертацията е написана на 278 страници, съдържанието е структурирано в четири основни глави, цитирана е библиография от 19 източника на кирилица и 259 на латиница, с приложения на всички използвани методики, прегледни таблици, фигури, графики.

Първата и втора глави са отлично изграден обзор върху емоционалните и поведенчески проблеми в предучилищна възраст като са обсъдени въпросите на епидемиологията, методите за оценка, рискови и протективни фактори, менталните репрезентации на привързаността, фактори на нивото на родителско функциониране и на нивото на семейната система и социален контекст, специфика на клиничната картина, методи за превенция и интервенция. Представени са съвременни изследвания върху емоционалната реактивност и езекутивно функциониране, предимно с инхибирания контрол над импулсите. Много добре са систематизирани факторите на нивото на родителско функциониране, с водещите проблеми на майчината и бащината депресия, негативния родителски стил на възпитание, поведенческата система на обгрижване. Във втората глава е отново обзорна, в нея са семейното функциониране и вътрешните работни модели при детето, факторите за семейната система и социален контекст. Подробно е обсъдена клиничната картина на различни разстройства в раннодетска и детска възраст, скали за

оценка и рисковите фактори за проява на нарушения в по-късна възраст. В отделна част са представени методите за превенция и интервенция при поведенчески проблеми, интернализирани проблеми, както и добрите възможности на когнитивно-поведенческата терапия. В подчаст е направен обзор върху теориите на привързаността и вътрешните работни модели. Тук са обсъдени много актуални аспекти на невробиологичната основа на привързаността, анализирана през данните от невроизобразителните техники. Представени са вътрешните работни модели на привързаността във функционирането на мозъка, с интензивната синаптогенеза през първите две години от развитието, определена от взаимодействието със значимия родителски обект или от дължината на алела на генома, който транспортира серотонина и допамина. Представена е връзката между моделите на привързаност и вътрешните работни модели на личността в по-късни етапи на житейско функциониране, включително и методите за изследване.

В отделна част е направен обзор на семейното функциониране, което има решаващо влияние върху детското развитие и поведение. Много добре са описани циркулярността и трансгенерационните взаимодействия в семейството, стабилност и цялостност на системата и психопатологични разстройства в семейната система. В отделна част са представени емпирични данни за взаимовръзката между вътрешните работни модели, семейното функциониране и емоционално-поведенческите проблеми в предучилищна възраст. Цитирани са много сериозни изследвания, които показват как разстройствата на привързаността, депресивното и враждебно родителстване на майката, разстроена привързаност между родителите, директно разстройват поведението и емоционалността на детето.

Третата глава на дисертацията е организация на емпиричното изследване. Много добре са структурирани целта, задачите и пет основни хипотези, които полагат етапите на научното изследване и съдържателни подцели. Изследването е организирано в два основни етапа. На първия етап е направен скрининг на деца от 4 до 6 години в детски градини, където учителите са попълвали въпросника за емпирично базирано изследване от системата на Ахенбах за учители. При отсетите 85 деца с емоционални и поведенчески проблеми е проведено изследване, включително и на техните родители. Проведено е същото изследване при деца и родители от контролната група. Вторият етап включва изследване при 40 деца от контролната и 40 деца от експерименталната групи: индивидуално провеждане с всяко дете от двете

групи изследване с методиката за достигане до вътрешните работни модели на д-р Джил Ходджис и Сол Хилман (Dr. Jill Hodges, Saul Hillman), където се преминава транскрибиране на видеозаписите по методиката. Родителите попълват въпросник за семейно функциониране и по системата на Ахенбах за родители и методика за оценка на емоционалните и поведенчески проблеми при децата. Много подробно са описани критериите, по които са включвани децата, родителите и учителите в изследването, което утвърждава достоверността на резултатите. Със същата подробност са описани и използваните методики с техните скали за емоционалните и поведенчески проблеми на Ахенбах попълвани от родители и учители и въпросникът за семейно функциониране на Epstein-Baldwin-Bishop, адаптиран от докторантката. Подробно е описана и полуструктурираната игра с кукли, която включва 13 истории на ежедневни конфликти, за достигане до вътрешните работни модели на привързаността. Тук искам да отбележа, че методиката е изключително трудоемка, изискваща умения за бързо предразполагане на децата с проблеми към участие във фрустрираща игрова ситуация и еднотипно детайлно транскрибиране на видеозаписа спрямо критериите за оценки. Данните от всички изследвания са обработени със съвременен статистически пакет.

Четвъртата глава представя анализ и обсъждане на резултатите. Изключително прецизно и систематизирано са представени всички данни за изследваните лица от двете групи. При скалата за семейно функциониране е направен анализ за вътрешната съгласуваност на скалите и първоначален анализ на надеждността на отделните скали. Направени са последователни статистически анализи, които са градиращи спрямо логиката на анализ и интерпретация на резултатите центрирани към положените цели и конкретни задачи. В прегледни таблици са онагледени резултатите. Чрез Т-тест за независими извадки е проверено как средните величини на отделните променливи се различават значимо, при различните стойности на независимата променлива за експерименталната и контролна групи. Направени са анализи на междугруповото различие за генералните конструкти на привързаността, на темите формиращи генералните конструкти на привързаността, спрямо генералните теми: Действия за включване/избягване на задачата, Ментални репрезентации за деца, Ментални репрезентации за възрастни, Темите – свързани с агресия и Дезорганизация на разказа. При анализа на резултатите е обсъдена принадлежността на отделните теми към

четирите генерални конструкта – Сигурни ментални репрезентации на привързаността, Несигурни ментални репрезентации на привързаността, Защитно избягване и Дезорганизирани ментални репрезентации на привързаност. При тези интерпретации са дадени много конкретни примери, които убеждават в професионалните умения на докторантката за еднозначния стил на интерпретиране, което е важно при качествените анализи. Интерпретациите са систематизирани в прегледно представени таблици, където съществените различия ясно се открояват.

Варчева изготвя много добър анализ на разграниченията между експерименталната и контролна групи. Най-отчетливо са разграничени двете групи, с данни от учителите, по отношение на генералния конструкт защитно избягване, подсилено от темите: Прекомерна отстъпчивост/угодничество; привързаност на възрастен, Отричане на негативния афект, поставяне на граници и Начален отказ за включване в задачата. Около 62% от вариацията се обясняват с резултатите получени от дискриминантния модел. Същият анализ е проведен и с данни от родителите за емоционални и поведенчески проблеми, които отчита най-високи стойности за генералния конструкт Несигурни ментални репрезентации подсилени от темите: Кохерентна агресия, Самообвинение, Възрастен предоставя помощ/защита и Преждевременен край на разказа.

Анализите на данните, направени с регресионния статистически метод за медиращо и модериращо въздействие са коментирани изключително прецизно спрямо наличните данни и несигурността на част от резултата за конкретна интерпретация. Сигурността в интерпретациите е по отношение на модериращ ефект, който показва повишаване на ефекта и значимостта на сигурните ментални репрезентации на привързаност като фактор, повлияващ изявата на интернализирани проблеми при ниски стойности на модератора. И обратното – при повишаване на стойностите на модератора, се отчита понижаване на ефекта и значимостта на сигурните ментални репрезентации на привързаност върху изявата на интернализирани проблеми, отчетени от учителя в детската градина. Много съразмерна е интерпретацията на докторантката, че „за децата, които посещават от по-кратко време детска градина, в сравнение с деца които посещават детска градина за по-дълъг период, се повишава значимостта на сигурните ментални репрезентации на привързаността като протективен фактор за изява на интернализирани проблеми“.

Много сериозен анализ е направен за взаимовръзката между проблемите по време на бременността и степента на защитно избягване и изявата на интернализирани проблеми в детското заведение. Статистическите анализи показват, че факторът проблеми по време на бременността не оказва значимо влияние върху изявата на интернализирани проблеми, те създават рискова среда, активираща по-интензивна изява на капацитета за адаптация на децата.

В следваща част са направени поетапни статистически анализи за взаимовръзката между семейното функциониране и емоционално-поведенческите проблеми при децата. Отново не е констатирано значимо самостоятелно влияние на дезорганизираните репрезентации на привързаността, но както интерпретира докторантката, вероятно има разпад на ефективната емоционална регулация и използване на наличните средови ресурси за справяне с дистреса. В обобщение Варчева потвърждава значимостта на семейните роли, като аспект на семейното функциониране, който в най-голяма степен повлиява изявата на емоционални и поведенчески проблеми за децата от извадката. Взаимодействието се модерира от степента на дезорганизираните ментални репрезентации, които, присъствайки във висока степен, възпрепятстват способността на детето за организирано поведение на търсене на подкрепа при повишен дистрес и съответно блокират възможността му да се възползва от протективната роля на семейната система. Протективната роля на ефективно функциониращите семейни роли е потвърдена и по отношение на изявата на поведенчески проблеми в контекста на семейната среда.

В следваща част Варчева представя анализите за проверка на всяка хипотеза, като много прецизно са проследени всички стъпки на статистическите анализи за всяка хипотезирана взаимовръзка и специфични модериращи фактори, с различна степен на значимост. Тук Варчева показва отлични умения да прави клинични интерпретации, които се базират на нейния личен професионален опит, усет за социално-психологични въздействия и сила на статистическите анализи. Направени са обобщения за здравословните проблеми по време на бременността, като модератор на взаимодействието между привързаността и интернализираните проблеми. Варчева извежда като значим ефект влиянието на вътрешните работни модели върху изявата на интернализираните проблеми при децата, чийто майка са декларирали проблеми в пренаталния период. Тези майки са склонни да отлагат периода на отделяне на детето, за да тръгне на детска градина. При самите деца е налице

по-интензивна изява на капацитет за адаптация, независимо дали е с адаптивни или маладаптивни форми на поведение. Последните зависят предимно от защитните механизми, базираци се на менталната карта на взаимоотношенията, която децата са изградили и степента до която формираните ментални репрезентации имат сигурен, несигурен, избягващ или дезорганизиран характер. От тук докторантката убедително прави заключение за влиянието на Сигурните репрезентации на привързаност като протективен фактор и на Защитното избягване, като рисков фактор за изявата на интернализирани проблеми.

Накрая докторантката прави обсъждане на ограниченията в своето научно изследване и планира важни насоки за бъдещите си изследвания. В последната част има много добри практически препоръки към въвеждане на методи за превенция на емоционалните и поведенчески проблеми в този ранен преходен период за децата свързан с постъпването на детска градина. Предложени са специализирани техники на консултиране в клиничната практика, които могат ефективно да бъдат използвани в тази възраст.

Авторефератът отразява всички съществени аспекти на дисертацията. Предложените пет научни приноса са съизмерно изградени върху проведеното научно изследване, направените статистически анализи и теоретични интерпретации, съпоставени с научни изследвания от международната практика.

В заключение на своята рецензия, искам ясно да подчертая, че дисертацията на Петя Варчева отговаря на най-високите стандарти за научно изследване и дава изключително ценни практически методики и насоки за психологично консултиране при емоционални и поведенчески проблеми в предучилищна възраст. Тази дисертация е „еталонен модел“, който отразява изключителните интелектуални възможности и професионални умения на докторантката, отличното научно ръководство и престижа на катедрата!

С убеденост предлагам на членовете на Научното жури да гласуват на Петя Варчева образователната и научна степен „Доктор“ в научната специалност Психология (медицинска и клинична психология).

30.05.2018

София

Изготвил рецензията:

доц. П. Петкова